

Klasik İslam Tarihçilerinde İlmin Araçlarının Tasviri

The Perception of Classical Muslim Historians to Tools of Knowledge

Ziya POLAT*

Öz

İslam Medeniyetinin ilim anlayışı, vahyin ve yazılı geleneğin ürünüdür. Bu iki kavram İslam medeniyetinin temelini oluşturan Kur'an ve sünnette önemli bir yer tutar. Klasik İslam tarihçileri eserlerini yazarken ilim ve yazı kültürüyle ilgili kavramları önemsemiş, bunların hem kendi eserleri hem de İslam Medeniyeti için ne anlam ifade ettiklerinin bilincinde olduklarını göstermişlerdir.

Makalede klasik İslam tarihçilerinden Taberî, İbnü'l-Esir ve İbn Kesir'in ilim ve yazı kültürü ile ilgili kullandıkları kavramlar ve bunların kullanım biçimleri tasvir edilecektir. Söz konusu müelliflere bakıldığında ilim ve yazı kültürü ile bağlantılı kalem, levh-i mahfûz, insan ve yaratılması, Hz. Âdem'e öğretilen isimler/kavramlar, suhuf, alfabe ve ilk yazan gibi kavramların kullanıldığı görülmektedir. Bu kavramların bir kısmı insanlık ve insanlığın bugüne kadar ortak bir şekilde geliştirdiği medeniyetin vaz geçilmez unsurları olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla makalede incelenen başlıklar klasik İslam tarihçiliğini Kur'an ve Sünnet merkezli inşa eden Müslümanların bütün bir insanlığa sundukları değerler olarak ifade etmek doğru olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Klasik İslam tarihçileri, tevhid, ilmin araçları, yaratılış düşüncesi, isimler, alfabe, kalem.

Abstract

The knowledge of Islamic civilisation is the product of divine revelation and written traditions. The Qur'an and Sunnah (Prophetic tradition) which form the basis of Islamic civilisation, thus have such a prominent position. In the writings of classical Muslim historians, it has been shown that they were aware of these concepts relating to both scholarship and writing culture. This is quite evident in their own works and in the context of Islamic civilisation.

This article, will illustrate the usage of both concepts in the works of classical Muslim historians, such as al-Tabari, Ibn al-Athir and Ibn Kathir. These authors have engaged with issues related to these concepts such as: the pen, the preserved tablet, the first human and his creation, names or concepts taught to Adam, scrolls, the alphabet and the first human to ever write. Some of these notions were known to be indispensable elements of civilisations which humanity has developed so far in common. Therefore, it can be said, that the notions examined in this article as values that Muslims built their classical Islamic historiography on, centred on both the Qur'an and the Sunnah, were in fact put forward to the whole of humanity.

Keywords: Classic Muslim historians, tawhid, tools of scholarship, creation, the first names, the alphabet, the pen.

* Yrd. Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü. polatzypolat@gmail.com

Giriş

Dünya tarihi yazan klasik İslam tarihçileri, eserlerini tevhid anlayışı üzerine bina etmişlerdir. Tevhid, Allah'ın varlığına ve birliğine, onun her şeyin yaratıcısı ve sahibi olduğuna inanmaktır (Faruki, 2014: 95114; Faruki, 2003). Hayat felsefelerini ve düşünce biçimlerini bu anlayış üzerine bina eden klasik İslam tarihçileri, yaratılış¹ düşüncesini merkeze alarak eserlerini kaleme almışlardır. Onlara göre tesadüf eseri var olan hiçbir şey yoktur. Her şey bir plan, düzen ve Allah'ın yaratması çerçevesinde olmuştur. Ayetlerde bu şekildeki varoluş sünnetullah (K. Kerim; 48/23; 17/77; 35/43) olarak ifade edilmiştir. Bu ayet örneğinde olduğu gibi Tevhid anlayışı Kuran ve Sünnet üzerine bina edildiği için klasik İslam tarihçileri de eserlerini bu iki kaynağı temel alarak yazmışlardır.

İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih* adlı eserinde İslam'da tarihin kullanmaya başlanması ve zaman² kavramını işledikten sonra *Yaratmanın Başlangıcı ve İlk Yaratılan* şeklinde bir başlık kullanır. Eserini bu düşünce üzerine bina eden müellif ilk olarak kalemin yaratıldığını tartıştıktan sonra sırasıyla nelerin yaratıldığını anlatır. İnsan öncesi yaratılan varlıkların tasviri bittikten sonra da *Hz. Âdem (as)'ın Yaratılması* başlığıyla birlikte insanlık tarihini yazmaya başlar (İbnü'l-Esîr, 1985, I: 1-23). İbnü'l-Esîr'in kullandığı bu yöntem hemen hemen dünya tarihi yazan bütün klasik İslam tarihçilerinin eserlerinde kullandıkları metottur. Nitekim diğer iki müellife bakıldığında da çerçevenin farklı olmadığı görülecektir (Taberî, 1991, I: 1-106; amlf, 2008, I: 9-105).

Yukarıda ifade edilen teorik alt yapı çerçevesinde bu çalışma klasik İslam tarihçilerinden Taberî, İbnü'l-Esîr ve İbn Kesir'in tevhid anlayışı ve yaratılış düşüncesi çerçevesinde yazdıkları dünya tarihlerinde ilmin araçlarına yaklaşımları tasvir edilecektir. Çalışmanın söz konusu üç müellifle sınırlandırılmasının nedeni birbirlerinin takipçisi olan müelliflerin bu anlayışı nasıl geliştirdiklerini tespit etme amaçlıdır. Aksi halde ucu açık bir çalışma ortaya çıkacaktır ki bu da bir makalenin sınırlarını aşacak mahiyettedir.

Bu makale, sonraki araştırmalar için giriş mahiyetinde bir çalışma olarak kaleme alınmıştır. Dolayısıyla makalede yukarıda isimleri geçen klasik İslam tarihçilerinin ilmin araçları olarak ifa edilebilecek bütün kavramlara genel yaklaşımları tasvir edilecek, herhangi bir detaya girilmeyecektir. Bu genel çalışma sonrası her bir başlık veya ilmin aracı olarak tanımladığımız her bir unsur için ayrı birer çalışma yapılması planlanmaktadır. Bu çalışmalarda konular detaylı bir şekilde incelenecek, iddiaların dayandırıldıkları hadisler ve veriler soy kütüğü yöntemi kullanılarak analiz edilecek, böylece klasik İslam tarihçilerinin ilmin araçları konusunda söylediklerinin bir haritası çıkarılmış olacaktır.

¹ Farklı medeniyetlerdeki yaratılış mitolojileri ve anlayışları için bkz: Yonar, Gönül. (2015). *Yaratılış Mitolojileri*. İstanbul: Ötügen.

² Zaman kavramı ve kullanımıyla ilgili tartışmalar ve bir öneri için bkz: Ağarı, Murat. (2004) *İslam Tarihine Metodolojik Bir Yaklaşım*. Van: Bilge Adam.

İlk yaratılan kalemdir

İlk olarak neyin yaratıldığı konusunun İslam ilim geleneğinde birçok yönden tartışma konusu olmuştur. Genel olarak Müslüman alimler konuyu ilgilendikleri alan çerçevesinde ele almışlardır (Özşenel, 1998: 171). Klasik Müslüman tarihçiler de meseleyi kendi zaviyelerinden tartışarak eserlerine ilk olarak neyin yaratıldığı sorusuyla başlamışlardır. Bu yönüyle konumuz açısından ilginç ve önemli tartışmalar yapmışlardır. Konu hakkında kurulacak son cümleyi en başta kurmak gerekirse şöyle ifade edilebilir: Bakış açılarını sunmaya çalıştığımız klasik İslam tarihçileri yaratılan ilk varlığın ne olduğu konusunda genel bir kanaate (bazı farklılıklar hariç tutulursa) vardıkları söylenebilir (Taberî, 2008, I: 31; İbnü'l-Esîr, 1985, I: 14-15; İbn Kesîr, 1994, I: 6). Tartışmalar olmakla birlikte üç müellif de yaratılan ilk şeyin kalem olduğu düşüncesindedirler. Bu konuda özellikle Hz. Peygamber'den rivayet edilen şu üç hadis kaynak olarak gösterilmektedir:

1. Ubade b. Samit'ten rivayet edilen ilk hadis: Allah, ilk önce kalemi yarattı, sonra kaleme yaz, diye emretti, kalem de olup bitecek her şeyi yazdı. (Taberî, 1991: 38; İbnü'l-Esîr, 1987, I: 17; Buhârî, 1959: VI, 92; Tirmizî, 1996: V, 348; Ahmed b. Hanbel, 2001: XXXVII, 378-379).³
2. İbn Abbas'tan rivayet edilen ikinci hadis: Allah ilk olarak kalemi yarattı ve ona her şeyi yazmasını emretti. Bu hadis başka senetlerle de rivayet edilmektedir. (Taberî, 1991: 38; İbn Ebî Şeybe, 2004: XIII, 47; Beyhâki, 2003: IX, 4).
3. Ubade b. Sâmit tarihiyle şöyle bir hadis daha rivayet edilir: Yüce Allah, ilk önce kalemi yarattı, ona yaz, diye emretti, kalem: Ey Rabbim! Ne yazayım? diye sordu. Allah ona: Kaderi yaz, dedi. Kalemde hemen olan ve ebediyete kadar olup bitecek şeyleri yazdı. (Taberî, 1991: 38-39; İbn Kesîr, 1994: I, 6; Tirmizî, 1996: IV, 29; Ebu Dâvud, 2009: VII, 86; Ahmed b. Hanbel, 2001: XXXVII, 381; Beyhâki, 2003: X, 344).⁴

Taberî sadece bu hadisleri aktarmakla yetinmemiş, özellikle İbn Abbas'tan hem başka hadisler rivayet etmiş hem de bu konudaki görüşlerini ifade etmiştir. Konu hakkında en çok hadis rivayet eden ve sahabenin en büyük alimlerinden birisi olan Abdullah İbn Abbas'ın (Çakan, 1988, I: 76-79) bizzat kendisi de yaratılan ilk şeyin kalem olduğu görüşündedir (Taberî, 2008, I: 28, 29, 32). Bu görüşünü de Hz. Peygamberden yaratılan ilk şeyle ilgili rivayet edilen hadisleri karşılaştırıp doğru olan hadisin kalem hadisi olduğunu ifade ederek temellendirir. Dolayısıyla Allah kalemi bütün mahluklardan önce yaratmıştır. Ona göre Hz. Peygamber arşı, suyu ve başka bir şeyi bundan istisna etmemiştir (Taberî, 1991, I: 42).

Diğer müellifimiz İbnü'l-Esîr de Taberî'nin yukarıda naklettiği hadisleri ve diğer âlimlere ait görüşleri aktardıktan sonra şunları söylemektedir: “Şu bir gerçektir

³ Taberî bu hadisin sahih ve makbul olduğunu ifade eder. İbnü'l-Esîr, Ubâde b. Sâmit tarihiyle rivayet edilen bu hadisin sahih olduğunu ve İbn Abbas'ın da buna benzer bir hadis rivayet ettiğini ifade etmiştir.

⁴ İbn Kesîr bu hadisin Ahmed b. Hanbel, Ebu Davud ve Tirmizi tarafından rivayet edildiğini ifade etmiştir.

ki, yazı yazmak için önce bir alete ihtiyaç vardır, bu alet ise kalemdir.” (İbnü'l-Esîr, 1985, I: 15) Yani İbnü'l Esîr diğer tarihçilere göre tersinden yorum yaparak eğer yazı varsa zorunlu olarak kalem de vardır. Dolayısıyla yazının yazılmasından önce ilk olarak kalem yaratılmış ve o kalem de Hz. Peygamber'in hadiste aktardığı şekilde Allah'ın emriyle yazmaya başlamıştır.

İbn Kesir, yaratılan ilk şeyin ne olduğu ile ilgili çeşitli hadisleri ve âlimler arasındaki ihtilafları aktardıktan sonra şunları söylemektedir: “Dolayısıyla kaderleri yazan kalemin yaratılmasından önce de Arş'ın yaratılmış olduğu sabit olmaktadır ki cumhuru ulema da bu görüştedir. Öyleyse hadisteki “kalemin ilk yaratık olduğu” şeklindeki ifadeyi, “kalemin bu âlemdeki ilk yaratık olduğu” tarzında anlamak gerekir.” (İbn Kesîr, 1994, I: 6) Yani İbn Kesir'e göre kalem bu dünyada yaratılan ilk varlıktır. Dolayısıyla müellif kalemin yaratılan ilk varlık olduğunu kabul etmekle birlikte bunu daha çok bu dünyayla sınırlandırmakta ve bu yorumuyla diğer müelliflerden ayrılmaktadır.

Levh-i Mahfûz

Klasik İslam tarihçileri yazı ve kalem konusundaki tartışmaları aktarırken kullandıkları önemli bir kavram da levh-i mahfûz'dur. İlm-i İlâhi (Devellioğlu, 2010:) olarak da ifade edilen kavram sözlükte “yazı yazmaya uygun yassı ve düzgün yüzey” anlamındaki *levh* ile “korunmuş” manasındaki mahfuz kelimelerinden oluşan levh-i mahfûz “üzerine yazı yazılan, silinmekten ve değişikliğe uğramaktan korunmuş düzgün satıh” demektir (Yavuz, 2003, XXVII: 151). Bu kavram terim olarak “Allah tarafından takdir olunmuş şeylerin yazılı olduğu manevi levha; Allah'ın bilgisinin tespit edildiği, bütün varlıkların esaslarını ihtiva eden, mahiyeti ve özü bilinmez korunmuş levha” (Akay, 1995:274) anlamına gelmektedir. Kur'an-ı Kerimde (K. Kerim, 85/22) bizzat bu ifadenin yer aldığı ayetler olduğu gibi bu anlama gelebilecek ayetler de yer almaktadır. “Bu tür ayetlerin genel muhtevasından anlaşıldığı üzere kâinatta meydana gelecek bütün varlık ve olaylar bu kitapta yazılmıştır. Gökte ve yerde küçük büyük ne varsa, insanların ecelleri, fertlerin ve milletlerin başına gelecek musibetlerin tamamı Allah'ın ilminde yer almış ve levh-i mahfûz denilen bir kütüğe kaydedilmiştir.” (Yavuz, 2003, XXVII: 151).

Taberî'nin konuyla ilgili aktardığı hadisler şunlardır:

Taberî'nin Umran b. Husayn tarikiyle rivayet ettiği bir hadiste kendilerine hilkatın anlatılmasını isteyen bir grup sahabeye Hz. Peygamber şunları söyler: Kudreti ve şanı yüce olan Allah (c.c.) arşı üzerinde bulunuyordu. Arş her mahluktan önce mevcuttu. Allah Lavh-ı (Mahfuz)'da olacak her şeyi yazdı (Taberî, 1991, I: 45). Taberî'nin aktardığı bir hadis de şu şekildedir: Ertat b. Munzir'in rivayetine göre Damre şunları söylemiştir: Allah kalemi yarattı, bundan sonra neleri yaratacağını ve olup bitecek şeyleri yazdı. Kalem ile yazılan bu kitap diğer mahluklar yaratılincaya kadar Allah'ı bin yıl takdis ve tesbih etti (Taberî, 1991, I: 49).

Urgan, Taberî Tarihi'nin çevirisinde (1991, I: 44) “Allah vardır. O'ndan önce hiçbir şey yoktu Arş'ı da su üzerinde idi. Zikirde her şeyi yazdı, sonra da gökleri ve yeri yarattı (İbn Kesîr, 1994, I: 6)” hadisinin çevirisinde *Zikir* ifadesinin levh-i

mahfûz anlamına geldiğini ifade etmiştir.

Taberî emin olmamalı ki, rivayet ettiği bu hadislerin sıhhati konusunda herhangi bir yorumda bulunmamıştır. Müellifin rivayet ettiği bu hadisler levh-i mahfûz'un mahiyeti hakkında herhangi bir bilgi vermemektedir. Hadislerden anlaşıldığı kadarıyla levh-i mahfûz, yaratılmışlarla ilgili ilahi bilginin yazıldığı bir nesne olduğu söylenebilir. İkinci hadiste bunun yaratılan ilk varlık olan kalemin yazdığı bir kitap olduğu ifade edilmekte, böylece kelime daha anlaşılır bir hale büründürülmektedir. Taberî'nin aktardığı bu hadislerde dikkat çeken bir diğer yön de kalemlerle kitabın (levh-i mahfûz) ilişkisidir. Yani ilk olarak kalem yaratılmış, kalemin vazifesi de yazmak olduğuna göre üzerine yazılacak kitap da ondan hemen sonra yaratılmıştır. Böylece Taberî'nin tasavvuru tamamlanmış olmaktadır. Yani önce kalem, sonra üzerine yazı yazılacak kitap yaratılmış ardından da yaratılacak olan her şeyin bilgisi bu kitaba yazılmıştır. Böylece İlahi plan oluşturulmuş, sonra da diğer mahluklar bu bilgi çerçevesinde yaratılmıştır.

İbnü'l-Esir'in konuya bakışı diğer iki müelliften tamamen farklıdır. Müellif, ilk yaratılanın kalem olduğu düşüncesinden yola çıkarak; kalem yaratıldıysa üzerine yazı yazılacak bir şeyin de yaratılmış olması gerektiğini söylemektedir: “Şu bir gerçektir ki, yazı yazmak için önce bir alete ihtiyaç vardır, bu alet ise kalemdir. Ayrıca yazının yazılacağı bir şey daha gereklidir ki, bu da “*Levh-ı mahfuz*”dur. Aslında kalemden sonra ikinci olarak “levh-i mahfûz”un zikredilmesi gerekirdi. Gerçi işin doğrusunu en iyi bilen Allah'tır, fakat *Levh-ı mahfuz*’un yaratılışının kalemden sonra zikredilmemesi, belki de mülâzemet (kalem ile üzerine yazılacak olan şeyin birbirini gerektirdiği esasından) hareketle lafzın manasından anlaşılacağı düşüncesine dayanmaktan ileri gelmektedir (İbnü'l-Esir, 1985, I, 15).” Taberî'nin vardığı noktadan hareket eden müellif bu ifadelerle hem levh-i mahfûz'un önemini ortaya koymakta, hem de yazı için zorunlu bir nesne olduğunu ifade etmektedir. Fakat İbnü'l-Esir bu noktadan hareket etmekle birlikte Taberî'den farklı olarak vardığı noktayı herhangi bir rivayet ile açıklama gereği duymadan mantıksal bir çıkarımda bulunmaktadır. Çıkarımı somutlaştırmadığı için de bu dünya ile sınırlandırmamakta böylece tarih tasavvurunu destekleyen bir anlayış ortaya koymaktadır.

Diğer müellifimiz İbn Kesir, et-Taberani'nin, İbn Abbas yoluyla rivayet ettiği bir hadiste Hz. Peygamber'in şöyle söylediğini ifade eder: “Doğrusu, Allah levh-i mahfûz'u beyaz inciden yarattı. Levh-i mahfûz'un sayfaları kırmızı yakuttandır, kalemi nurdur, yazısı nurdur, onda her bir gün, 360 lahzadır. O, yaratır, rızık verir, öldürür, diriltir, yüceltir, alçaltır, dilediğini yapar (İbn Kesir, 1994, I: 13).” Konuyu kürsünün yaratılışından sonra anlatan İbn Kesir, herhangi bir yorumda bulunmaz. Fakat hadisten anlaşıldığına göre levh-i mahfûz bir kitaptır. Dolayısıyla bu noktada diğer müelliflerle hemfikir olduğu söylenebilir. İbn Kesir bu nebevi aktarımı sahabeden ve tabiinden bazı sözler aktararak desteklemiştir. Özellikle İbn Abbas'tan levh-i mahfûz'u tasvir eden rivayeti oldukça tafsilatlıdır.

“Buna göre İbn Abbas şöyle söylemektedir: Levh-i mahfûz'un baş kısmında şu yazı vardır: Allah'tan başka ilâh yoktur. O birdir, dini İslâm'dır. Muhammed onun

kulu ve elçisidir. Allah'a iman edip, vaadini doğrulayan, peygamberlerine tabi olan kimseyi Allah, Cennet'ine koyar. Levh-i mahfûz, beyaz inciden bir levhadır. Uzunluğu göklerle yer arasındaki uzunluk kadardır. Genişliği de doğu ile batı arasındaki genişlik kadardır. Sayfaları inci ve yakuttandır. Kapakları kırmızı yakuttandır. Kalemi nurdur. Yazısı Arş'a bağlıdır. Aslı da bir meleğin kucağındadır (İbn Kesîr, 1994, I: 13).” Enes b. Malik ve seleften bazıları dediler ki: “levh-i mahfûz, İsrâfil'in cephesindedir (İbn Kesîr, 1994, I: 13).”

Aktarılan bilgilerden yola çıkarak levh-i mahfûz'u kısaca ezeli ve ebedi bilgilerin yazılı olduğu şey/nesne diye tanımlayabiliriz. Ezeli ve ebedi bilgi mevcut ise insanı belirli bir amaç doğrultusunda var eden yaratıcının, yarattığı canlıyla amacı doğrultusunda iletişime geçtiğinde bu bilgiyi onun istifade edeceği şekilde hizmetine sunması doğaldır. Çünkü levh-i mahfûz ve ondaki bilgi bir yönüyle insanın yaratıldığı andan kıyametin kopacağı zamana kadar geçen sürede yaşanacakların kayıdır. Kıyametin ve insanın varlığı birbirlerinin sebep ve sonucudur. Yani insan olmasaydı kıyamet de olmazdı diyebiliriz. Kıyamet ya da insanın yaratıcıya karşı sorumluluğu onun ancak ezeli bilgiyle bilgilendirilmesi halinde anlam kazanacaktır. Dolayısıyla insanın sorumluluğunu yerine getirebilmesi ancak ezeli bilgiden istifade etmesiyle mümkün olacaktır. Bunun tek yolu da bilginin insana öğretilmesidir. Nitekim insanın ihtiyaç duyduğu bilgiler isimler aracılığıyla Hz. Âdem'e öğretilmiştir.

İnsanın yaratılması

İnsan, ilmin araçlarının tasvir edildiği bir çalışmanın parçası olabilir mi? Bu şekilde araç konumuna indirgenmiş olmuyor mu? İnsan, ilmin aracı mı yoksa kendisiyle ilmin anlam bulduğu bir varlık mı? insanın söz konusu olduğu bu çerçevede araç-anlam ayırımı yapmak mümkün mü? Bu sorular konuyu hem önemli kılmakta hem de zorlaştırmaktadır. Klasik İslam tarihçilerine bakıldığında yaratılan bir varlık olarak insan, yeryüzünde ilahi iradenin tecellisi olarak varlığını devam ettirmektedir. İlahi irade yanında insan iradesi ikinci planda kalmakta ve bu yönüyle âdemoğlu aracı konumuna indirgenmektedir. Fakat diğer yandan yeryüzündeki pratikler bağlamında kendi iradesi de devreye girmekte ve bu aracılık anlam kazanmaktadır. Böylece hem aracın hem de anlamın dahil olduğu ve ilahi irade ile tanımlanan halifelik kavramı ortaya çıkmaktadır.

Klasik İslam tarihçileri tevhid inancı ve yaratılış düşüncesinin gereği olarak şüphegötürmez bir şekilde insanın Hz. Âdem'in şahsında Allah tarafından yaratıldığını belirtmiş, konuyu Hz. Âdem'in yaratılması başlığı altında tasvir etmişlerdir. (Taberî, 1991, I: 112; İbnü'l-Esîr, 1985, I, 23; İbn Kesîr, 1994, I: 87). Fakat müellifler anlatılarının temeline Kur'an ve Hadisleri alsa da yer yer tasvirleri birbirinden farklılık arz etmektedir. Mesela müelliflerin dayanak noktaları “ben yeryüzünde bir halife yaratacağım (Kur'an 1/30)” ayetidir. Taberî bu ayetle ilgili yorumları yaptıktan sonra daha çok *israili rivayetleri* andıran birçok aktarımda bulunur. Özellikle “Allah, Hz. Âdem'i yeryüzünün farklı yerlerinden aldığı toprakla yarattı” (Taberî, 2008, I: 91) ifadesi bunlardan biridir. Maksadın anlaşılması babından Taberî'nin Hz. Ali üzerinden rivayet ettiği bir ifade şöyledir: “Âdem, yerin yüzeyinden alınan topraktan yaratılmıştır, alınan bu toprak arasında hoş ve iyisi bulunduğu gibi, kötüsü de vardır.

Sen bunun eserini Âdem'in oğullarında görüyorsun ki, bunların da iyisi ve kötüsü var (Taberî, 1991, I: 115).” Aynı şekilde Taberî'nin (1991, I: 122) Ebu Hureyre'den rivayet ettiği bir hadise göre Hz. Peygamber şunları söyler: “Yüce ve kudretli olan Tanrı Âdem'i kendi eliyle yarattı. Ona kendi ruhundan üfürdü, meleklerden bir topluluğa ona secde etmelerini emretti, onlar Âdem'e secde ettiler.

İkinci müellifimiz İbnü'l-Esîr (1985, I: 23-26) bu konuda Taberî'den farklı bir tasavvura sahip değildir. Kur'an ve hadis üzerine bina ettiği anlatısında Taberî'den farklı olarak tekrarlardan kaçınmış ve konuyu bir kompozisyon içerisinde bütün olarak tasvir etmiştir.

Diğer müellifimiz İbn Kesîr (1994, I: 87-90) öncekilerden farklı olarak Kur'an'daki Hz. Âdem'in yaratılışı ile ilgili ayetleri toplu bir şekilde aktararak konuyu bunun üzerinden şekillendirmiştir. Hadislerle desteklediği tasavvurunda Allah'ın Hz. Âdem'i dört konuda şerefliendirdiğini belirtmiştir. Buna göre:

1. Onu kendi eliyle yaratmıştır (İbn Kesîr, 1994, I: 92).
2. Ona kendi ruhundan üflemiştir.
3. Meleklerle, ona secde etmelerini emretmiştir.
4. Eşyanın isimlerini ona öğretmiştir (İbn Kesîr, 1994, I: 93). Bu yönleriyle Allah, Hz. Âdem'i meleklerden bile üstün tutmuştur (Taberî, 2008, I: 69).

Klasik İslam tarihçileri külli bir anlatı inşa ettiklerinden, insan öncesi zamanı tartışma konusu yapmışlardır. Onlara göre Allah, yeryüzünde hüküm sürmeleri için insandan önce başka varlıklar da yaratmıştır. Fakat insan, yaratılan bu varlıkların zirvesini oluşturmaktadır. Taberî'ye göre insan öncesi varlıklar olarak ifade edilebilecek bu canlılar Âdem'e secde etmeyi kabul etmedikleri için Allah tarafından yok edilmişlerdir (Taberî, 1991, I: 109; İbnü'l-Esîr, 1985, I: 22). Benzer bir şekilde İbn Kesîr, diğer iki müellifte olmayan bir durumdan bahsetmektedir. Buna göre Allah, Hz. Âdem'den önce yeryüzünde *hin* ve *bin* denen iki varlık türü yaratmıştı. Bunlar yeryüzünde bozgunculuk yapınca Allah cinleri onlara musallat kıldı. Cinler bu varlıkları yok ederek yeryüzüne yerleştiler. Daha sonra Allah, Hz. Âdem'i yaratıp yeryüzüne yerleştirdi. Böylece insanın yeryüzündeki serüveni başlamış oldu (İbn Kesîr, 1994, I: 68). Nitekim yakın dönemde yapılan yorumlara bakıldığında ilgili ayetlerden, ilahi iradenin etkisiyle yaratılışın bir süreç içerisinde meydana geldiği, Hz. Âdem'in yaratılmasında Allah'ın iradesine dikkat çekildiği, Hz. Âdem'in başka bir canlıdan tekâmül (evrim) suretiyle değil, topraktan ve tamamıyla bağımsız bir canlı türün ilk atası, yeryüzünde, diğer canlı ve cansız varlıkların aksine, yükümlü ve sorumlu tutulan ve bunun için gerekli manevî, ahlâkî, zihnî ve psikolojik kabiliyetlerle donatılmış bir varlık olarak yaratıldığı açık bir şekilde ifade edilmiştir (Bolay, 1988, I, 358-359). Başka bir şekilde ifade etmek gerekirse Hz. Âdem, insanlığın atası (Ebu'l-beşer) olup yeryüzü sakinlerinin hepsi ondan türeyip çoğalmış ve ondan önce insan türünden bir varlık yaratılmamıştır (Sabuni, 2003: 244).

Yukarıda ifade edilen açıklamalardan sonra evrim teorisine değinme ihtiyacı

hasıl olmuştur. Buna göre modern tartışmalarda insanın canlı bir hücreden evrimleşerek, yani belirli aşamalardan geçerek insana benzeyen “ön insan” (Mcneill, 2008: 25) veya primatların bir türü olan “antropoitler (insansı canlılar)” (Ponting, 2011: 3), “hominidler (insanın doğrudan atası)” (Ponting, 2011: 4), “homo habilis (yetenekli insan)”, “homo erectus (dik insan)” (Ponting, 2011: 8) gibi canlılardan “homo sapiens (insan)” (Ponting, 2011: 9) haline dönüşerek ortaya çıktığı ileri sürülmektedir. Evrim teorisiyle ilgili yapılan bu tartışmaların “Nuh’un Gemisi” modeli üzerinden vardığı nihai nokta insanın tek bir yerde (Afrika) bir seferde (200.000 kadar yıl önce) evrimleştiği fikridir (Ponting, 2011: 10). Yaratılıştan ziyade evrimi temel alan bir düşüncenin aniden oluşan bir durumu yatılıyla değil de evrimle açıklaması anlaşılır bir durumdur.

Bu ara bilgiden sonra asıl konuya dönülürse tasvirlerinde temel olarak Kur’an, hadisler ve diğer İslami kaynaklarından istifa eden klasik İslam tarihçileri, gerekli gördükleri yerlerde israiliyat da kullanmışlardır (Taberî, 2008, I: 62-71; İbnü’l-Esîr, 1985, I: 23-26; İbn Kesîr, 1994, I: 87-109). Bunlar içerisinde ulaşabildikleri bütün kaynakları kullanan Taberî gibi tarihçiler (Taberî, 2008, I, 62-71) olduğu gibi özellikle israiliyat konusunda çok titiz davranan İbn Kesîr gibi tarihçiler de olmuştur (İbn Kesîr, 1994, I: 3). İsrailiyatla ilgili tartışmalara girmeden şunu diyebiliriz ki klasik İslam tarihçilerine göre Allah, Hz. Âdemi bütün safhalarıyla birlikte topraktan yaratmıştır. Allah’ın kendi eliyle belli bir amaç çerçevesinde yarattığı insanı başıboş ve bilgisiz bırakması düşünülemez. İnsanın temeddün etmesi için ona ilmi bahşeden Allah, ilmi geliştirecek ve ihtiyaçlarını giderecek araçlar olan kalem ve yazıyı da ona öğretmiştir.

Allah’ın Hz. Âdem’e Öğrettiği İsimler ve Zanaatlar

Allah (c.c.), İnsana yüklediği emanetin sorumluluğunu yerine getirebilmesi için ihtiyaç duyacağı temel bilgileri de ona öğretmiştir. Nebvî/vahyi gelenek göz önünde bulundurulduğunda bu konudaki temel bilgilerin neler olduğu görülebilir. Bunların, insan varlığının henüz başladığı yeryüzünde hem hayatını idame ettirecek hem de Allah’ın istediği şekilde düzenleyecek temel bilgiler olduğu söylenebilir. Konu hakkında çıkış noktasını Bakara suresinin 31. ayeti oluşturur. Ayete göre Allah, Âdem’e bütün isimleri öğretmiştir.

Ayette ifade edilen isimlerin ne olduğuyla ilgili çok çeşitli görüşler ortaya konmuş (İbnü’l-Esîr, 1985, I: 26), konu farklı boyutlarıyla tartışılmıştır. Bir gruba göre bütün isimlerden kastın her şeyin bilgisi olduğu yorumu yapılmış, ayet geliştirilmiştir. Diğer gruba göre bu isimler Hz. Âdem’in ihtiyaç duyduğu bilgiler olduğu söylenmiş, ayet özel-genel ayırımına tabi tutulmuştur (Taberî, 2008, I: 66). Tartışmalar üzerinden ayetin ifade biçimine bakıldığında “bütün isimler” tanımlamasının “öğretti” şeklinde tamamlandığı görülmektedir. Bu ifade vahyi/nebevî gelenek aracılığıyla ilk insanın ve ilk topluluğun yeryüzünde ihtiyaç duyacağı bütün bilgilerin kendisine öğretildiği şeklinde yorumlanabileceği anlaşılmaktadır. Mesela, öğretilen bu isimler insana verilen özel isimler olarak tasnif edilebilir. Eğer bu isimler olmasaydı insanlar birbirlerini tanıyamazlardı. Buna göre Allah, evlatlarından farklı olarak Hz. Âdem’e özel isimler dediğimiz bütün zürriyetinin isimlerini tek tek öğretti

(Taberî, 2008, I: 66). Bu özel isimler dışında genel isimler dediğimiz insan, hayvan, yeryüzü, kolay, zor, deniz, dağ ve buna benzer diğer varlıkların isimleri (Taberî, 2008, I: 66) olduğu gibi at, katır, deve, cin, vahşi hayvanlar gibi tür adları dâhil her şeyi isimlendirdi ve onları adlarıyla grup grup öğretti (Taberî, 2008, I: 69). Kısaca Allah, Âdem'e büyüklü küçüklü nesne ve fiillerin isimlerinin tümünü öğrettiği söylenebilir (İbn Kesîr, 1994, I: 91).

Yapılan nakillerden bu bilgilendirmelerin sadece isimler bazında kalmadığını bazı meslekleri ve aletleri de kapsadığı görülmektedir. İbn Abbas'tan nakledilen bir rivayete göre Cebrail, Hz. Âdem'e yedi buğday tanesi getirdi ve onları ekmesini söyledi. Hz. Âdem, Cebrail'in rehberliğinde onları yere ekti, sonra ekin olarak yerden bitince de onları biçti, harmanladı, öğüttü, yoğurdu, ekmek yaptı ve ondan yedi. Bütün bunları cennetten farklı olarak bin bir zahmetle yapmıştı (İbnü'l-Esîr, 1985, I: 35; İbn Kesîr, 1994, I: 123). İbnü'l-Esîr (1985, I: 35) bu sıkıntının Taha suresi 177. ayette bahsedilen rençberlik zahmeti olduğunu ifade etmiştir. Bu rivayete göre Hz. Âdem tarımı da Cebrail'den öğrenmiştir. Dolayısıyla yeryüzünde hayatını devam ettirebilmesi için yaratılışa birlikte insana verilen donanımı harekete geçirebilmek amacıyla ön bilginin de verildiği anlaşılmaktadır.

Hz. Âdem ve Havva yere indirildiklerinde çıplaktılar veya cennete üstlerine örttükleri yapraklar bulunuyordu. Elbise ihtiyaçlarını gidermek için Allah onlara bir melek gönderip bir koyun kesmelerini ve onun yününden elbise yapmalarını emretti. Onlar da meleğin yardımıyla söyleneni yapıp koyun derisinden kendilerine elbise yaptılar (Taberî, 2008, I: 81, 86). Aynı şekilde tarihçilerimize göre Allah yeryüzünde hayatlarını devam ettirmek ve çeşitli ihtiyaçlarını gidermek için insanoğluna bir melek aracılığıyla örs, tokmak ve kerpeten gibi aletler gönderdi (İbnü'l-Esîr, 1985, I: 34). Başka bir zaman da Cebrail, Hz. Âdem'e taş ve demir parçasıyla geldi, bunları ona vererek birbirine sürtmesini söyledi. Hz. Âdem bunları birbirine sürtünce ateş çıktığını gördü ve böylece ateş yakmasını öğrendi. İhtiyaç duyduğunda Cebrail ona demirciliği öğretti ve ekin ekip biçmesini kolaylaştırmak için bir öküz verdi. Bu öküzle nasıl çift sürmesi gerektiğini de öğretti. Böylece Hz. Âdem de onunla çift sürmeye başladı (İbnü'l-Esîr, 1985, I: 35). Aynı şekilde müellifimizin aktardığına göre Havva iplik eğirmek, bez dokumak, hamur yoğurmak, ekmek yapmak gibi kadınlar tarafından yapılan bütün işleri yapmıştır (İbnü'l-Esîr, 1985, I: 47). Bunları da ilahi bilgi destekli öğrendiği büyük bir ihtimaldir.

Taberî'nin aktardığı hadislerde Hz. Âdem'in oğullarından Kabil'in tarımla, Habil'in de hayvancılıkla (çobanlık yapıyordu) uğraştığı anlaşılmaktadır (Taberî, 2008, I: 88, 90). Bu aktarımlardan çobanlığın da Hz. Âdem'e ve çocuklarına öğretildiğini anlıyoruz. Nitekim Kur'an'da anlatılan Âdem'in iki çocuğunun kıssası (Kur'an, 5/27-29) da bu rivayetlerle ve yapılan çıkarımlarla uyumludur.

Tasvir edilenlerden yola çıkılarak şunlar ifade edilebilir: "Hz. Âdem ve onun soyunun diğer birçok varlıktan daha üstün ve değerli sayılmasının temelinde Allah'ın onlara verdiği bilgi gücü bulunduğu söylenebilir. Nitekim Kur'an'da meleklerin, insanoğlunu "yeryüzünde fesat çıkaran ve kan döken" varlık olarak nitelendirmeleri

üzerine Allah'ın Âdem'e bütün isimleri öğrettikten sonra bunları meleklerle sorduğu, onlar bilemeyince Âdem'e, "Ey Âdem, onlara eşyanın isimlerini bildir!" dediği ve Âdem'in isimleri onlara bildirdiği açıklanmıştır. "Tefsirlerde genellikle, bu ayetlerdeki "isimler" in kavram bilgisi olduğu ve meleklerin bilmedikleri şeyler hakkında Hz. Âdem'in bilgili kılındığı, böylece onun ilimde meleklerden daha üstün nitelikte yaratıldığı yine bu âyetlerde belirtilmektedir. Söz konusu âyetlerin birinde, "Allah Âdem'e bütün isimleri öğretti" denilerek Âdem'in bilgisinin genişliğine işaret edilmiştir. Bilgi gibi bir meziyet ve imtiyaza sahip olmak meleklerin bile Âdem'e secde etmesini gerektirdiğine göre, insanoğlu aynı meziyet sayesinde tabiattaki birçok varlığa ve güçlere hâkim olup eşyaya şekil verme ve onları kendi yararına kullanma kabiliyetinde yaratılmıştır (Bolay, 1988, I: 360)" şeklinde yorumlanmıştır. Kısaca klasik İslam tarihçilerine göre diyebiliriz ki Yüce Allah, Hz. Âdem'i Cennet'ten çıkarıp yeryüzüne indirdiğinde ona her şeyin bilgisini ve sanatını öğretmiştir (İbn Kesir, 1994, I: 106). Dolayısıyla ayette kastedilen isimler meleklerin dahi bilmediği maddi ve manevi bilgiler olduğu gibi dünya hayatını idame ettirebilmek için gerekli olan bütün bilgiyi de kapsıyordu. Hz. Âdem ve ailesi ihtiyaç duyduğunda Cebrail gerekli takviyeyi yapmış ve böylece yeryüzünde hayatın devamı sağlanmıştır.

Suhuf

Arapça sahife kelimesinin çoğuludur, yayılmış açılmış şey, üzerine yazı yazılmış veya yazılacak kâğıt anlamlarına gelmektedir. Kitap ve defter ile eş anlamlı olarak bütün halinde veya kısmen kaydedilmiş herhangi bir metni ifade etmektedir. Dolayısıyla tek bir yaprağı olduğu gibi defter gibi dikilmiş pek çok yaprağa da işaret edilmektedir. Terim anlamı olarak Kur'an'da *suhuf* kelimesi önceki peygamberlere Allah tarafından gönderilen kutsal metinleri ifade etmek için kullanılmıştır (Dumlu, 2009, XXXVII: 477). Bu anlamda Kur'an'da birçok yerde ifade edilmiştir. Özellikle "Kuşkusuz bu ilk sahifelerde vardır (Kur'an, 87/18)" ayeti ile ilgili çeşitli yorumlar yapılmış ve bu sayfaların Hz. Âdem'in oğulları Hebetullah ve İdris'e indirilen sayfalar olduğu söylenmiştir (Taberî, 2008, I: 107). Muhtemelen Hebetullah, Şit'in diğer ismidir. Çünkü Hz. Âdem'den sonra ilk olarak peygamberlik ona verilmiştir. Aslında bu ayetin kastı Hz. Âdem'e indirilen sayfalar olabileceği gibi, onunla birlikte bildiğimiz ve bilmediğimiz başka sayfaları da kastetmiş olabilir. Çünkü bu ayetten hemen sonra Hz. İbrahim ve Hz. Musa'nın sayfalarından bahsedilmektedir (Kur'an, 87/19). Geleneksel anlatılarda peygamberlere toplam yüz suhuf indirildiği, bunların on (veya yirmi bir) sahifesinin Hz. Âdem'e, elli sahifesinin Hz. Şit'e, otuz sahifesinin Hz. İdris'e, on sahifesinin de Hz. İbrahim'e vahyedildiği ifade edilmektedir (Köksal, 2004, I: 19, 68).

Sözlük ve terim anlamlarından anlaşıldığına göre suhuf, sayısı belli olmayan yazılı veya yazısız sayfalar anlamında kullanılmaktadır. Her iki durumda da çalışmamız için önemli bir kavramdır. İlk insan ve ilk peygamber Hz. Âdem'e on veya yirmi bir sahife gönderilmişti. Hz. Âdem'in bunları anlatabilmesi ve kendisinden sonrakilere aktarabilmesi için okuyabilmesi ve yazabilmesi gerekiyordu. Peygamberliğin gereği olan görevlerini yapabilmesi için Cebrail kendisine yazı yazmayı öğretmişti o da sayfaları kendi elleriyle yazıp çocuklarına aktarmıştı (Taberî,

2008, I: 94; İbnü'l-Esîr, 1985, I: 42). Bu verilerden sonra Hz. Peygamber'in okuma yazma bilmediği fakat vahyi etrafındakilere aktardığı itirazı akla gelebilir. Dolayısıyla bir bilginin aktarılabilmesi için yazılı olma zorunluluğu olmayabilir ihtimalinden, Hz. Âdem'in de sözlü ya da yazılı aldığı bilgiyi okuma ve yazması olmadığı için sözlü aktarmıştır denilebilir. Oysa işin aslı böyle değildir diye düşünüyoruz. Çünkü Hz. Peygamber ümmî de olsa etrafında onun söylediklerini yazıya geçiren kâtipleri vardı. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in okuma yazma bilmemesi herhangi bir engel oluşturmuyordu. Fakat Hz. Âdem'i böyle düşünemeyiz. O, ilk insan ve ilk peygamberdir. Etrafındakilere öğretmediği müddetçe çocuklarının böyle bir görev üstlenmesi mümkün değildi.

Allah, Hz. Âdem'e peygamberlik yanında yeryüzünün hükümdarlığını da vermişti (Taberî, 2008, I: 94; İbnü'l-Esîr, 1985, I: 42). Muhtemelen bu hükümdarlık onun peygamberlik görevini kolay bir şekilde yapmasını sağlamıştır. Allah'ın kendisine öğrettiği bilgiler sayesinde her alanda çocuklarına rehber olmuş, çocukları peygamberlik görevi dışında hayatın idamesi ile ilgili bilgileri de ondan öğrenmiş ve onu doğal bir hükümdar olarak kabul etmişlerdir.

Hz. Âdem vefat etmeden önce oğlu Şit'e vasiyetini yaptı ve ona diğer çocuklarının sahip olamayacağı bilgiler verip onu kendisine vekil tayin etti. Böylece riyaset Hz. Âdem'den sonra oğlu Şit'e geçti. Allah da ona elli sayfa gönderdi ve Hz. Âdem'e olan hükümdarlık vekilliğine peygamberlik de eklenmiş oldu (Taberî, 2008, I: 96; İbnü'l-Esîr, 1985, I: 43; İbn Kesîr, 1994, I, 131, 133). Kardeşleri de onun hem peygamberlik hem de hükümdarlık görevini tasdik edip ona tabi oldular. Şit peygamber babasına ve kendisine indirilen sayfaları birleştirip onlarla amel etti. Ayrıca onun Mekke'de yaşadığı, Kâbe'yi taş ve çamurla inşa eden ilk peygamber olduğu da söylenmiştir (Taberî, 2008, I: 102; İbnü'l-Esîr, 1985, I: 49). Farklı rivayetlerde Şit'e elli değil de yirmi dokuz sayfa indirildiği, Allah'ın ona bu sayfaları Hz. Âdem'in sayfalarıyla birleştirip amel etmesini istediği, böylece babasına indirilen yirmi bir sayfayla toplam elli sayfa olduğu da söylenmiştir (Köksal, 2004, I: 68).

Şit'ten sonra Allah, İdris'e otuz sayfa indirdi. Nitekim klasik İslam tarihçilerine göre Hz. Âdem'den sonra ilk yazıyı yazan da İdris'tir (Taberî, 2008, I: 106; İbnü'l-Esîr, 1985, I: 53). Söz konusu kaynaklarda İdris'in üçüncü peygamber olduğu vurgulanmaktadır (İbn Kesîr, 1994, I: 134). İdris diğer iki peygamber gibi hükümdarlık da yapmıştır. Bu silsilede İdris'in adı Hanuh olarak da geçmektedir (İbnü'l-Esîr, 1985, I: 56). Hanuh'a kendisinden önceki peygamberlerin sayfalarıyla amel ettiği ve onları çok okuyup insanlara onlardan çok ders yaptığı için İdris adının verildiği de söylenmiştir (Köksal, 2004, I: 79).

Bütün bu anlatılanlardan peygamberlere indirilen suhurların yazının insana öğretilmesinde ve insanların yazıyı geliştirmesinde temel etken olduğu söylenebilir. Elimizdeki mevcut maddi kaynaklara baktığımızda kadim medeniyetlerin de yazı konusunda klasik İslam tarihçileri gibi düşündüğünü görüyoruz. Mesela eski Mısırlılara göre yazıyı Tanrı Tahot'un kendisi yaratmış ve insanlara bağışlamıştır. Mısır yazısı olan Hiyeroglif'in kelime anlamı "Tanrı yazısı" anlamına gelmektedir

(Jean, 2006: 27).

Alfabe

İnsanın gelişigüzel ve boşuna yaratılmadığı (Kur'ân, 23/115) aksine onun istediği gibi bir hayat yaşayabilsin diye Allah tarafından kendisine gerekli bilgi ve donanımın (Kur'ân, 2/31) verildiği düşüncesinden yola çıkan klasik İslam tarihçileri, Hz. Âdem'e bu dünyada hayatını idame ettirecek gerekli bilgilerin de öğretildiğini ifade etmişlerdir (Taberî, 2008, I: 94; İbnü'l-Esîr, 1985, I: 43). Alfabe söz konusu ilmin aktarılmasının önemli araçlarından biridir. Çünkü alfabe olmadığı takdirde kalem, mürekkep ve levhanın hiçbir anlamı olmayacak ve yazı diye bir olgudan bahsedilemeyecektir.

Klasik İslam tarihçileri, tarih tasavvurlarının tamamlayıcı bir parçası olarak alfabenin ilk insanla birlikte var olduğu düşüncesinde olmuşlardır. Dolayısıyla Hz. Âdem'e öğretilen bilgiler arasında alfabenin de olduğunu ifade etmişlerdir. Fakat konu hakkında verdikleri bilgi diğer başlıklara göre yetersiz kalmıştır.

Allah ilk insan ve ilk peygamber Hz. Âdem'e yaratılış amacı çerçevesinde bir hayat sürmesini istemiş ve bu doğrultuda ona çeşitli emirlerin yazılı olduğu bazı sahifeler göndermiştir (Taberî, 2008, I: 95; İbnü'l-Esîr, 1985, I: 43). İşte klasik İslam tarihçilerinin alfabe hakkındaki tasvirlerini tarih tasavvurlarının bir parçası olan söz konusu sahifelerden dolayı ortaya çıkarmaktadırlar. Bu da daha çok Hz. Âdem'e gönderilen suhufun bir parçası olarak tanımlanmaktadır. Çünkü ona gönderilen ilk suhufun kalıcı bir şekilde aktarılması gerekmektedir. Dolayısıyla suhufun kendini kalıcı kılacak unsurları da içinde barındırdığı tasavvur edilmektedir.

Yazılı metin anlamına geldiğini ifade ettiğimiz *suhuf*⁴tan istifade edilebilmesi için hem okunabilmesi hem de aktarılabilmesi gereklidir. Bunun da sözlü ve yazılı aktarım olmak üzere iki türü vardır. Yazılı bir metnin sadece sözlü aktarıldığını söylemek açıklayıcı olmayacaktır. Çünkü yazmak aktarılma amacını daha iyi bir şekilde sağlamakta ve bilginin daha kalıcı olmasını sağlamaktadır (Cengiz, 2015: 259). Dolayısıyla ilk yaratılan *kalem*, kalemin kıyamete kadar olacak şeyleri yazdığı yer olan levh-i mahfûz ve peygamberlere gönderilen *suhuf* çerçevesinde düşündüğümüzde klasik İslam tarihçileri okuma ve yazmanın dolayısıyla alfabenin ilahi bir bilgi olduğunu düşünmüşlerdir. Çünkü Allah bizzat insana kalemle yazmayı öğretmiştir (Kur'ân, 96/4). Bundan dolayıdır ki Allah, Hz. Âdem'e çeşitli emirlerle birlikte mucem harflerin içinde bulunduğu 21 varak göndermiştir (Taberî, 2008, I: 95).

Mucem harfler hakkında kesin bir bilgimiz olmamakla birlikte alfabe veya noktalı harfler (İbnü'l-Esîr, 1985, I: 43) anlamına geldiği söylenmiştir. Böylece bu mucem harfler insan, kalem ve levha ile birleşerek suhufun kalıcı olmasını sağlamıştır. Kaynaklarda mucem harflerin tek çeşit olmadığı Hz. Âdem'in 12 farklı yazı ile 700 dil bildiği ileri sürülmüştür (Bolay, 1988, I: 363). Elbette bunun böyle olduğunu söyleyebilmek için daha sağlam dayanaklara ihtiyacımız vardır; fakat herhangi bir kaynağımız olmadığı için bu düşüncüyü tasdik etme imkânımız da bulunmamaktadır. Yine de bunun klasik İslam tarihçileri tarafından olması gereken bir şey olarak

algılandığı görülmektedir. Çünkü Hz. Âdem'e Allah tarafından her şeyin bilgisi öğretilmiş, bu alfabeler ve diller de öğretilen bilgilerin bir parçasıdır.

Nun / Mürekkep / Divit / Hokka

Arap alfabesinin harflerinden biri olan, Arapçada balık, hokka veya kılıç demiri anlamlarına gelen “nun” antik dil ve alfabelerde de kullanılmıştır (Durmuş ve Gündüzöz, 2007, XXXIII: 243). Klasik İslam tarihçileri kalem ve yazıya değindikleri yerlerde kalem suresindeki ayetle bağlantılı olarak “nun” harfinin anlamı üzerinde de durmuşlardır. Bu çerçevede müelliflerimizden ilki olan Taberî eserlerinde önce “nun” ve kalem hakkında yapılmış farklı rivayetleri aktarır. Bunların birine göre “nun” harfi “hut” yani balık anlamına gelmektedir ki yeryüzü onun üzerinde bulunur (Taberî, 1991, I: 61-63; amlf, 2001: XXIII, 140).⁵ Taberî'nin verdiği bu anlam makalenin ilgilendiği konular arasında yer almasa da İbn Manzûr'a göre “hut; bir şeyi korumak, muhafaza etmek” anlamına da gelmektedir (1999: III, 395). Dolayısıyla genelde anlaşıldığı üzere “hut” sadece balık ve hayvan cinsinden bir varlık olarak anlaşılmalıdır, belki de insanın üzerinde yaşadığı küreyi, oluşturduğu geleneği, kültürü, ilmi ve medeniyeti uygun koşullarda muhafaza etmek, böylece insanın varlığını sürdürmesini sağlamak şeklinde anlaşılmalıdır. İnsanın ürettiklerini kalıcı hale getirmeye yarayan unsurlardan birinin mürekkep olduğu düşünüldüğünde klasik İslam tarihçilerinin “nun” harfine verdikleri hokka veya divit anlamı daha açıklayıcı olmaktadır.

Taberî tefsirinde “nun” için aktardığı anlamlardan divit ve nurdan bir levha (2001, XXIII: 143-4) olduğu ifadesi kalemle bağlantısı olması bağlamında önemlidir. Müellif, kalemin bildiğimiz kalem olduğunu ifade ederek somut bir tanımlamada bulunur. Ardından kalemle ilgili rivayet ettiği hadislerle atfen telmihte bulunur (Taberî, 2001: XXIII, 145). Nun ve kalemi birbirini tamamlayan iki unsur olarak onlarla zikrin yazıldığını ifade eden hadisleri aktarır. Böylece divit, kalem ve bu ikisiyle yazılan kitap birbirini tamamlayarak insanoğlunun medeniyet kurmasını ve ilmin gelişmesini sağlayan araçların önemini ortaya koymuştur.

İbnü'l-Esîr ve İbn Kesîr kalem suresindeki “nun” ifadesini geleneksel yorum içerisinde kalarak balık olarak tasvir ederler. Bu anlamda kelime yazı ve ilimden ziyade dünyanın dengesini sağlamakla ilişkilendirilebilir (İbnü'l-Esîr, 1985, I: 16; İbn Kesîr, 1994, I: 17-18).⁶ Taberî'den aktarılan bu rivayete ilişkin her iki müellif de

⁵ Müellif İbn Abbas'tan şu ifadeleri rivayet eder: Yüce Allah ilk önce kalemi yaratıp, kaleme: yaz, diye emretti. Kalem kıyamete dek olup bitecek şeyleri ve hadiseleri yazdı, bundan sonra suyun üzerinde Nun'u yarattı, yeri, Nun üzerine döşedi, onu toprakla örttü.” Yukarıda verdiğimiz sayfalarda Taberî bu ifadelerin dört farklı anlatısını yapar. İbnü'l-Esîr ve İbn Kesîr de aynı anlatıyı değiştirmeden aktarırlar.

⁶ İbnü'l-Esîr “nun” harfine sadece balık anlamı verir: “Allah, yeri balık üzerinde yarattı, bu balık: “Nün. Kaleme andolsun ki...” (Kalem, 1) cümlesiyle başlayan ve bu sürenin adını alan “Nün” (balık)'dur. O, balığı suyun içerisinde, suyu yalnız ve düz taş üzerinde yarattı, bu taşı melekin sırtı üzerine koydu, meleki de kaya üzerine yerleştirdi, kayayı rüzgara bıraktı. İşte bu kaya, yerde ve gökte bulunmayan, fakat Hz. Lokman tarafından zikredilen kayadır. Balık kımıldadı, onun bu kımıldamasıyla yer sarsılıp sallandı, bunun üzerine Allah, yerin üzerine dağları yerleştirip yükseltti, böylece yer sabitleşip istikrar kazandı. Bundan dolayı dağlar yere karşı iftihar edip öğünürler. İşte bu: “Yerin insanlar ile birlikte sarsılmaması için yeryüzünde sabit ve yüksek dağlar yarattık...” (Enbiya, 31) ayetinde ifade edilmiştir.” (İbnü'l-Esîr, 1985, I: 16). Taberî'den rivayet edilen (1991, I: 61-63) ve oldukça klasik bir yorum olan bu ifadelerle baktığımızda müellifin “nun”u kullanma biçiminin koruma merkezli olduğu görülecektir.

herhangi bir yorumda bulunmaz. Fakat İbn Kesir hadis olarak aktarılan bu rivayetin senediyle ilgili bazı itirazlarda bulunur. Ona göre Süddî'den aktarılan bu şeylerin senetlerinde gariplikler vardır ve anlatılanların çoğu israiliyattır.

Yazı ve İlk Yazan

Modern tarih yazımı, yazının ilk olarak Sümerlerde ortaya çıktığı konusunda hemfikirdir (Kramer, 2002: 12-13; Jean, 2004: 12). Çünkü bugün elimizde olan ilk yazılı tabletler Sümerlere tarihlenmektedir. Yani onlardan önce yazı yazan bir uygarlık bilmiyoruz. Oysa iki asır öncesine kadar Sümerlerle ilgili herhangi bir şey bilmiyorduk. Dolayısıyla bir müddet sonra Sümerlerden önce yaşamış başka bir uygarlığa ait yazılı herhangi bir şey bulamayacağımız anlamına gelmez. Özellikle tarih araştırmalarının ve arkeolojik kazıların çokça ilerlediği ve her gün yeni bir şeyin ortaya çıkarıldığı günümüzde bu ihtimal daha da yüksektir.

İslam'ın ana metinlerinde vurgulanan yaratılış ilkesi ve halifelik gereği Allah'ın insanı ön bilgiyle donattığını biliyoruz. Tarih metinlerini oluştururken bu kaynakları temel alan klasik İslam tarihçilerine göre söz konusu ön bilgilerden biri de yazı yazma becerisidir. Bunu ilk insan olan Hz. Âdem'de görebiliyoruz. İnsanlığın atası olan Hz. Âdem doğal olarak halifelik vasfından dolayı hem yeryüzünün hükümdarı hem kendi çocuklarının idarecisi hem de Allah tarafından onlara peygamber olarak görevlendirilmişti. Peygamberlik görevinin bir gereği olarak da Allah ona yirmi bir sahife göndermiş, Hz. Âdem onu çocuklarına tebliğ etmiştir. Cebrail'in ona yazı yazmayı öğretmesi sonucu o da sahifeleri kendi elleriyle yazarak çocuklarına miras bırakmıştır (Taberî, 2008, I: 94; İbnü'l-Esir, 1985, I: 42).

İlk dönem İslam tarihçilerinden Taberî bu konuda birçok farklı rivayet aktarmıştır. Ona göre Hz. Âdem'in çocuklarından kendisine peygamberlik verilen ilk şahıs Şit olmasına rağmen kalemle ilk yazan İdris'tir. Çünkü Allah, İdris'e otuz sahife indirmiş o da onları yazmış çevresindekilere tebliğ edip öğretmiştir. Dolayısıyla Âdem'den sonra ilk yazan odur (Taberî, 2008, I: 106). Taberî, Ebuzer kanalıyla aktardığı bir hadiste Hz. Peygamber; Allah'ın Hz. İdris'e otuz sahife indirdiğini ve kalemle ilk yazanın da o olduğunu söylemektedir (Taberî, 2008, I: 107). Benzer bir hadisi İbnü'l-Esir de Ebuzer kanalıyla aktarmaktadır (İbnü'l-Esir, 1985, I: 54). Ayrıca İbnü'l-Esir Taberî'den farklı olarak Hanûh'un (İdris) Hz. Âdem'in oğullarından kendisine ilk defa peygamberlik verilen ve kalemle yazı yazan, aynı zamanda ilm-i nücûm (astroloji) ve hesap ilmiyle uğraşan ilk insan olduğunu söylemiştir. Ona göre Hanuh, Yunan filozofları katında büyük bir itibara sahipti. Yunan düşünürleri ona Filozof Hirmis (Hürmüz) adını vermişlerdir (İbnü'l-Esir, 1985, I: 53).

İbn Kesir'e göre ilk yazan konusunda hadiste işaret edilen zat İdris'tir. Nitekim Muaviye b. Hakem es-Sülemî, kum ile yazı yazma konusunu Hz. Peygamber'e sorduğunda İdris peygamber cevabını almıştır. Hadiste, kumla yazardı vurgusu ön plana çıktığı gibi Hz. İdris'in yazısı övülmüş ve sahabe de onun yazısı gibi güzel yazmaya teşvik edilmiştir (İbn Kesir, 1994, I: 135).

Yaptığımız alıntılardan sonra ilk yazanın kim olduğu konusunda bir belirsizlik ortaya çıkmaktadır. Fakat Taberî; Âdem'den sonra ilk yazan İdris'tir kaydını eklemekte

ve belirsizliği ortadan kaldırmaktadır (Taberî, 2008, I: 106). Nitekim İbn İshak da aynı kanaattedir (İbn Kesîr, 1994, I: 134). Taberî bu iddiasını Hz. Âdem vefat edeceği sırada Şit'e vasiyetini yazdığını söylemekle desteklemektedir (Taberî, 2008, I: 96). Başka bir yerde de Hz. Âdem vefat etmeden önce oğlu Şit'e hem nasihat edip vasiyet yazdığını, yazdığı kitabı da ona verdiğini ve onu Kabil ve çocuklarından kurmasını istediğini söylemektedir (Taberî, 2008, I: 100). Fihrist müellifi de Taberî'yi destekleyen bir ifade kullanır (İbnü'n-Nedim, 2006: 7). Türkiye'nin son dönem tarihçilerinden Asım Köksal da yaptığı alıntılarla ilk yazanın Hz. Âdem olduğu düşüncesindedir (Köksal, 2004, I: 55, 79).

Yukarıda yapılan alıntılardan İslam tarihçilerinin önemsiz denebilecek farklarla ilk yazan kişinin Hz. Âdem olduğunda hemfikir olduklarını görüyoruz. Vasiyetname konusu durumu daha da açıklığa kavuşturmuştur. Eğer sadece nasihat olsaydı sözlü olması büyük bir ihtimaldi. O halde yazıdan bahsedilemezdi. Fakat vasiyetname ve kitap vurgusu yapılmaktadır ki bu da yazı bilmeyi zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla Allah'ın öğretmesi/bilgilendirmesi sonucu Hz. Âdem'in yazıyı da bildiği sonucunu çıkarabiliriz. Zaten İslam tarihçileri arasında yazının ilahi bir bilgi olduğu ve ilk insanın bu ilahi bilgiyle donatılıp yeryüzünde hayatını devam ettirmeye çalıştığı düşüncesi hâkim olmuştur.

Kalemle yazma konusu farklı değerlendirilebilir. Hz. Âdem yazıyordu, fakat kalemle değil de başka bir nesne ile yazıyordu diyebiliriz. Nitekim böyle bir ayrıma gittiğimizde Hz. Âdem farklı bir nesneyle ilk yazan, İdris de kalemle ilk yazandır sonucuna varabiliriz.

Sonuç

İslam medeniyetinin temelini, Kur'an ve Hadis üzerine inşa edilen, ilim geleneği oluşturur. Hadis ilminden doğan klasik dönem İslam tarihçiliği de bu iki temel esastan yola çıkılarak tevhid anlayışı ve yaratılış düşüncesi üzerine bina edilmiştir. Bunun en bariz örnekleri dünya tarihi yazan klasik dönem İslam tarihçilerinin eserlerinde görülmektedir. Aslında bu eserleri yaratılmışların tarihi olarak ifade etmek daha doğru olacaktır. Çünkü bu eserler Allah'ın yarattığı ilk varlığın ne olduğu tartışmasıyla başlar, insanın yaratılmasına kadar geçen süre içinde yaratılmış diğer varlıkları söz konusu ederler. Bu çerçevede yaratılan ilk varlığın kalem olduğu iddiası manevi bir görünüm arz etse de insanla doğrudan bağlantısı vardır. İlmî önemli araçlarından biri olan kalem olmasa insan belki de ilmi biriktiremeyecek böylece aynı şeyleri tekrarlayıp duracaktı. Şartların olgunlaşmasıyla birlikte Allah, yeryüzünde bir halife yaratacağını söyleyerek bu dünyada ilmi ve kalemi anlamlı hale getirecek ana unsuru da sisteme dahil ediyordu.

Klasik İslam tarihçileri yaratılış düşüncesi çerçevesinde Allah'ın insanı başıboş bırakmadığını, sıkıntılı olan dünya hayatının belli amaçlar doğrultusunda düzenlenmesi gerektiğini, bu amaçların da peygamberler vasıtasıyla insana ulaştırıldığını ifade etmişlerdir. Be çerçevede amaçlanan hayatın yaşanması, dünya hayatının sıkıntılarının azaltılması ve insanoğlunun yeryüzüne kararlı bir şekilde tutunması için bazı bilgilere ve araçlara ihtiyaç vardır. İşte Allah bu bilgileri ve araçları

peygamberleri vasıtasıyla peyderpey insanoğluna bildirmiştir. Hz. Âdem'e öğretilen bilgiler bunun ilk adımını oluşturmuş, onu eşref-i mahlûkat düzeyine çıkarmıştır. Daha sonra ona ve diğer peygamberlere verilen suhuflar sosyal hayatın düzenlenmesi ve Allah'a iman etmenin ve ibadetin nasıl yapılması gerektiğini insana öğretmiştir. Klasik İslam tarihçilerine göre bunları insana behşeden Allah'ın onları kalıcı hale getirmek için yazı, kalem, alfabe, mürekkep gibi araçları insana hediye ederek dünya üzerinde Allah'a halife olabilmenin yollarını ve bunu nasıl sistemleştirebileceklerini öğretmiştir. Bütün bu unsurlar insanoğluyla birleştiklerinde Allah'ın öğrettiği ve insanın kendi çabasıyla öğrendiği ilimler kalıcı hale gelmiş ve bugünkü devasa medeniyet birikimi ortaya çıkmıştır.

KAYNAKLAR

Ağarı, Murat (2004). İslam Tarihine Metodolojik Bir yaklaşım Tarihte Yer ve Zaman Sorunu. Van: Bilge Adam.

Ahmed b. Hanbel (2001). Müsned. (cilt 37). (Thk. Komisyon). Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.

Akay, Hasan (2005). İslamî Terimler Sözlüğü. İstanbul: İşaret Yayınları.

Beyhâkî (2003). es-Sünenü'l-Kübrâ. (cilt 9-10). (Thk. Muhammed Ata). Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye.

38

Buhârî (1959). et-Târîhu'l-Kebîr. (cilt 5-6). (Thk. Haşim en-Nedvî vd). Haydarabad: Dâiretü'l-Meârifî'l-Osmâniyye.

Bolay, S. Hayri (1988). "Âdem." DİA. (cilt 1) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı. ss. 358-363.

Cengiz, Yunus (2015). Doğa ve Öznellik. İstanbul: Klasik.

Çakan, İ. Lütfü ve Eroğlu, Muhammed (1988) "Abdullah b. Abbas b. Abdülmuttalib", DİA. (cilt 1). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı. ss. 79.

Devellioğlu, Ferit (2010). Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.

Dumlu, Ömer (2009) "Suhuf." DİA. (cilt 37). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı. ss. 477-478.

Durmuş, İ. ve Gündüzöz S. (2007). "Nûn." DİA. (cilt 33). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı. ss. 242-243.

Ebu Dâvud (2009). Süneni Ebi Dâvud. (cilt 7). (Thk. Şuayip el-Arnâvut). Dımaşk: Dârü'r-Risâle el-Alemiye.

İsmail R. Faruki (2003). Tevhid. İstanbul: İnsan Yayınları.

İsmail R. Faruki ve Luis L. Faruki (2014). İslam Kültür Atlası. İstanbul: İnkılab Yayınları.

İbn Ebi Şeybe (2004). el-Musânef. (cilt 13). (Thk. Hamed el-Cuma). Riyad:

Mektebetü'r-Rüşd.

- İbn Kesîr** (1994). Büyük İslam Tarihi, (cilt 1). (çev. Mehmet Keskin), İstanbul: Çağrı yayınları.
- İbn Manzûr** (1999). Lisânü'l-Arab. (cilt 3). (Nşr. Emin Muhammed Abdülvehhâb-Muhammed es-Sâdik el-Ubeydî). Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabi.
- İbnü'l-Esîr** (2003). el-Kâmil fi't-târih, (cilt 1). (Thk. M. Yusuf Dukak). Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-İlmiyye.
- İbnü'l-Esir** (1985). İslam Tarihi el-Kamîl fi't-Târih Tercümesi. (cilt 1). (trc. Abdullah Köse). İstanbul: Bahar yayınları.
- İbnü'n-Nedîm** (2006). Kitâbü'l-fihrist. Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî.
- Jean, Georges** (2006). Yazı İnsanlığın Belleği. (çev. Nami Beşer). İstanbul: YKY.
- Kramer, Samuel Noah** (2002). Târih Sümer'de Başlar. (çev. Hamide Koyukan). İstanbul: Kabcacı Yayınevi.
- Köksal, M. Asım** (2004). Peygamberler Tarihi. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- McNeill, William H.** (2008). Dünya Tarihi. (çev. Alâeddin Şenel). Ankara: İmge Kitabevi.
- Özşenel, Mehmet** (1998). İlk Yaratılan Varlık Konusundaki Rivayetler. Divan. Sayı 1. 171-189.
- Ponting, Clive** (2011). Yeni Bir Bakış Açısıyla Dünya Tarihi. (çev. Eşref Bengi Özbilen). İstanbul: Alfa.
- Polat, Ziya** (2017). Klasik İslam Tarihçilerinin Kalem Anlatısı. Mukaddime. 8 (1). 99-115. DOI: 10.19059/mukaddime.296320.
- Sabuni, M. Ali** (2003). Peygamberler Tarihi. İstanbul: Ahsen Yayınları.
- Taberi Muhammed bin Cerir** (2008). Tarihü't-Taberi Tarihü'l-Ümem ve'l-Müluk, (Cilt 1). Lübnan (Beyrut): Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye,
- Taberî** (2001). Tefsîrüt-Taberî Câmîu'l-Beyân an Te'vîli Âye'l-Kur'ân. (cilt. 23). (Abdullah et-Türkî, Thk.). Kahire: Dâr Hicre.
- Taberî** (1991). Milletler ve Hükümdarlar Tarihi. (cilt 1). (çev. Zâkir Kadirî Ugan, Ahmet Temir). İstanbul: MEB Yayınları.
- Tirmizî** (1996). el-Câmîu'l-Kebîr. (cilt 5). (Thk. Beşşar Maruf). Beyrut: Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmi.
- Yavuz, Yusuf Şevki** (2003). "Levh-i Mahfûz." DİA. (cilt 27). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı. ss. 151.
- Yonar, Gönül** (2015). Yaratılış Mitolojileri. İstanbul: Ötüken.